Potop szwedzki (Pawe□□ ZiÄ□ba)

08.12.2011.

Do po□□owy XVII wieku historia do□□Ä□ □□askawie obchodzi□□a siÄ□ z Przedborzem. ChoÄ□ echa wielkich wojen toczonych przez Rzeczpospolitą za panowania Batorego i Waz□w na pewno do Przedborzan dociera□□y, to wojny te nie dotyka□□y ich w bezpo□□redni spos□b. Sytuacja ta zmieÄ□ siÄ□ mia□□a wraz z nadej□□ciem lata 1655 roku i pierwszego z dw□ch w dziejach miasta tragicznego wrze□□nia.

Na terytorium os□□abionej powstaniem Chmielnickiego oraz toczÄ□cej wojnÄ□ z RosjÄ□, Rzeczpospolitej, wkroczy□□y wojska szwedzkie. Do□□Ä□ szybko zajmowa□□y kolejne, poddawane prawie bez walk prowincje kraju. Plany obrony stolicy przez kr□la pokrzy□owa□□y zwyciÄ□stwa Rosjan, kt□rych armie na Litwie zajÄ□□□y Mi□□sk i opanowa□□y Wilno. Jan Kazimierz postanowi□□ wraz z wiernymi mu odzia□□ami wycofywaÄ□ siÄ□ na po□□udnie kraju. W □□lad za nim podÄ□□a□□y armie szwedzkie na stronÄ□ kt□rej przechodzi□□o coraz wiÄ□cej szlachty i wojsk koronnych. Nie obesz□□o siÄ□ jednak bez walki ze Szwedami. Wraz z kr□lem wycofywa□□ siÄ□ pu□□kownik Stefan Czarnecki, kt□ry np rozbi□□ pod Inow□□odzem tylnÄ□ stra□ szedzkiego marsza□□ka Wittenberga w sile 500 rajtar□w. Przekraczaj□c liniÄ□ Pilicy wojska szwedzkie zajmowa□□y kolejne miejscowo□□ci: Odrzyw□□□, DrzewicÄ□ i po kr□tkim oblÄ□□eniu 12 wrze□□nia zdoby□□y Opoczno.

Kr□l Jan Kazimierz poprzez Wolb□rz i Sulej□w 13 wrze□□nia, wraz z oko□□o osmioma tysiÄ□cami wojska i ok 2 do 3 tysiÄ□cy szlacheckiego pospolitego ruszenia dotar□□ do Przedborza pod kt□rym rozstawiono wojskowy ob□z. W nim to 15 wrze□□nia, kr□l wystawia przywilej dla przedborskich □ydów w kt□rym transumuje dwa wcze□□niejsze przywileje: W□□adys□□awa IV Wazy z 1636 roku i lustrator□w kr□lewskich z 1655 roku, kt□rzy dokonali lustracji "osady □ydowskiej w Przedborzu". Wystawienie tego przywileju pewne mia□□o związek z pomocą w podd□□wigniÄ□ciu miasta z po□ogi sprzed 17 lat. W□□adca przebywa□□ zapewne te□, na zaledwie co odbudowanym po po□arze z roku 1638 zamku przedborskim. W□□a□□cicielem kt□rego by□□ wtedy starosta przedborski Stanis□□aw Koryci□□ski. Niestety do zamku zbli□a□□a siÄ□ o wiele bardziej brzemienna w skutkach po□oga, tak i dla niego, jak i dla ca□□ego miasta.

W□□adca wÄ□tpiÄ□c w zdolno□□Ä□ i warto□□Ä□ bojowÄ□ pospolitego ruszenia oraz obawiajÄ□c siÄ□ z□□o□enia broni przez pozostajÄ□ce przy nim odzia□□y regularnego wojska nie zamierza□□ rezygnowaÄ□ z plan□w ucieczki na po□□udnie w kierunku Krakowa i □ląska nale□ÄącÄ□cego do Habsburg□w u kt□rych chcia□□ szukaÄ□ pomocy. Kr□l daleki by□□ od chÄ□ci wydania Karolowi Gustawowi bitwy. ZmianÄ□ decyzji na Janie Kazimierzu wymog□□a w przedborskim obozie szlachta, kt□ra chcia□□a stoczyÄ□ bitwÄ□ na swoim rodzinnym terenie. Kr□l polski majÄ□c informacje i□ kr□l szwedzki przebywa w Opocznie zdecydowa□□ siÄ□ na wydanie mu bitwy. Wieczorem 15 wrze□□nia si□□y polskie w liczbie ok 11 tysiÄ□cy stanÄ□□□y pod □arnowem niedaleko Opoczna. Mimo mniej wiÄ□cej wyr□wnanego stanu liczbowego po obu stronach, przewaga by□□a po zaprawinej w bojach, regularnej, wyposa□onej w czterdzie□□ci armat, armii Karola Gustawa. Oto jak relacjonuje przebieg bitwy Patryk Gordon - szkocki najemnik s□□u□ÄącÄ□cy w szeregach szwedzkiej armii:

"Wojska kroczy□□y po wzniesieniu, na kt□rym ziemia by□□a zaorana. Przed zboczem ujrzeli□□my polskie wojska, kt□re by□□y uszykowane na p□□askiej nizinie. Na prawo od niej, na □□agodnie wznoszÄ□cym siÄ□ wzg□rzu, le□a□□o miasteczko □arn□w, a po lewej stronie [znajdowa□□ siÄ□] niewielki lasek. Z ty□□u teren by□□ zalesiony, a miÄ□dzy podn□□em wzniesienia, na kt□rym siÄ□ znajdowali□□my, a ich wojskami by□□y niskie zaro□□la. Polacy nie mieli wcale piechoty, jedynie cztery albo piÄ□Ä□ kompanii [w□□. chorÄ□gwi] dragon□w. Ich husaria (3-4 kompanie) [w□□. chorÄ□gwie] ustawi□□a siÄ□ na skrzyd□□ach i w centrum. Sam kr□l ze swojÄ□ gwardiÄ□ z□□o□onÄ□ z cudzoziemc□w stanÄ□□□ na niewysokim wzg□rzu, z ty□□u wojsk.

Armia szwedzka zaczÄ□□□a schodziÄ□ ze wzg□rza we wzorowym porzÄ□dku; armatki pu□□kowe, jak zwykle, znajdowa□□y siÄ□ przed pu□□kami, a ciÄ□□ka artyleria miÄ□dzy liniami bojowymi, jednak podczas podchodzenia do skraju wzg□rza wiÄ□kszo□□Ä□ armat zosta□□a ustawionych przy taborze, kt□ry w□□a□□nie tam siÄ□ zatrzyma□□. Strzelano z nich ponad wojskami, kt□re schodzi□□y na nizinÄ□, zadajÄ□c Polakom straty, choÄ□ niewielkie, bo odleg□□o□□Ä□ by□□a znaczna i teren nier□wny. Kiedy wojska zbli□y□□y siÄ□ do Polak□w na odleg□□o□□Ä□ strza□□u z muszkietu, kr□l, genera□□ Douglas i hrabia Phillip von Sulzbach – zaczÄ□li obje□d□aÄ□ oddzia□□y, ustawiajÄ□c je i zagrzewajÄ□c do walki.

W□□r□d Polak□w nie by□□o jedno□□ci, dlatego te□ nie podjÄ□li □adnego rozwiÄ□zania [w tej

sytuacji]: bojÄ□c biÄ□ siÄ□ z tak dobrze zorganizowanÄ□ armiÄ□, nie majÄ□c piechoty, ani artylerii, szybko odstÄ□pili, a w□□a□□ciwie m□wiÄ□c, uciekli. Szwedzi □□cigali ich bardzo powoli, wystrzegajÄ□c siÄ□ zasadzki, i tylko raz podnie□□li alarm, jakoby nieprzyjaciel zaszed□□ nas od ty□□u, tak □że niekt□re pu□□ki wys□□ano z powrotem, aby wzmocni□□y tylnÄ□ stra□. Polacy gwa□□townie podali ty□□ przez las w kierunku bagien, gdzie wielu porzuci□□o konie w grzÄ□zawisku i uchodzi□□o piechotÄ□. Po drugiej stronie lasu by□□a gaÄ□ [grobla – red.], gdzie gwardia cudzoziemska [polskiego] kr□la z powodu wÄ□skiego przej□□cia stawi□□a s□□aby op□r; dw□ch albo trzech z nich [gwardzist□w] zosta□□o schwytanych. Polacy uszli w prawÄ□ stronÄ□, w kierunku Przedborza." (Fragment publikacji oparty jest na rosyjskim przek□□adzie „Dziennika” Patricka Gordona „Dniewnik 1635-1659”, w przek□□. i oprac. D.G. Fiedosowa, Moskwa 2005)

Wojsko i pospolite ruszenie uleg□□o armii Karola Gustawa. Polakom dodatkowo walkÄ□ utrudnia□□ ulewny deszcz. Szlachta posz□□a w rozsypkÄ□ i zaczÄ□□□a poddawaÄ□ siÄ□ Szwdom. Bitwa ta kosztowa□□a Polak□w oko□□o tysiÄ□ca zabitych. Regularne wojsko zaczÄ□□□o w pop□□ochu wycofywaÄ□ siÄ□ wraz z uciekajÄ□cym kr□lem w kierunku Przedborza. Z Przedborza Jan Kazimierz uda□□ siÄ□ w kierunku W□□oszczowy zostawiajÄ□c bezbronne miasto na pastwÄ□ szwedzkiego □o□□dactwa. Kr□l Szwecji wys□□a□□ za polskimi oddzia□□ami po□□cig w sile 3 tysiÄ□cy konnych. W miejscu tym wypada zaznaczyÄ□,□że kr□l Jan II Kazimierz Waza by□□ ostatnim kr□lem Polski przebywajÄ□cym w Przedborzu. P□□□miejszych wizyt kr□lewskich miasto ju□ siÄ□ mia□□o nie doczekaÄ□.

Co dzia□□o siÄ□ w Przedborzu po zajÄ□ciu go przez oddzia□□y szwedzkie ,mo□emy sobie z □□atwo□□ciÄ□ wyobraziÄ□. Wojska te bowiem wykazywa□□y siÄ□ okrucie□□stwem wobec ludno□□ci cywilnej a szlak ich pochodu znaczy□□y gwa□□ty, rabunek i po□oga. W sk□□ad armii Karola Gustawa podbijajÄ□cej PolskÄ□ wchodzili nie tylko Szwedzi. ArmiÄ□ kr□la szwedzkiego w przewa□ajÄ□cej czÄ□□□ci stanowili Niemcy, Czesi, Holendrzy,Szkoci a nie brakowa□□o te□ w jej szeregach samych Polak□w.

Przedb□rz zosta□□ przez Szwed□w spalony. Lustracja kr□lewska miasta przeprowadzona miÄ□dzy 1660 a 1664 rokiem informuje tylko o 30 domach jakie sta□□y w Przedborzu. Bez wÄ□tpienia drastycznie zmniejszy□□ siÄ□ stan populacji miasteczka. Co za tym idzie upad□□ handel i rzemis□□o. Ludno□□ci na skutek drastycznych i uciÄ□□liwych kontrybucji nak□□adanych przez Szwed□w doskwiera□□ g□□□d. Zniszczeniu uleg□□ zamek kr□lewski - tyle co odbudowany i przebudowany w nowej formie po po□arze kt□ry go nawiedzi□□ siedemna□□cie lat wcze□□niej. W wy□ej wymienionej lustracji kr□lewskiej zawarty jest taki oto opis zamku, jaki po sobie zostawili Szwedzi:

"Jest zamek w Przedborzu murowany, w dolnych izbach dwa sÄ□ piece i okna, w inszych g□rnych pokojach okien i piec□w nie masz, jeno pod nie fundamenta wystawione, przÄ□to□ zalecamy panuj staro□□cie, aby wcze□□nie zabie□al dalszej ruinie tak piÄ□knego pa□□acu, mianowicie dachem nowym opatrzeÄ□ kaza□□. (...)"

Zamek popad□□ w ruinÄ□ i nigdy nie mia□□ ju□ odzyskaÄ□ swojej □□wietno□□ci. Bez wÄ□tpienia dewastacji i rabunkowi uleg□□ ko□□ci□□□□ parafialny.

"Dzie□□o" swej armii mia□□ mo□liwo□□Ä□ podziwiaÄ□ sam Karol X Gustaw, kt□ry przeje□d□a□□ przez Przedb□rz 4 kwietnia 1657 roku, podÄ□□ajÄ□c w kierunku Krakowa na spotkanie z w□□adcÄ□ Siedmigrodu Jerzym II Rakoczym, z kt□rym planowa□□ dokonaÄ□ rozbioru Polski. Szwedzkiemu w□□adcy w podr□□y tej towarzyszy□□ Erick Dahlbergh - feldmarsza□□ek szwedzki, s□□ynny rysownik i kartograf, in□ynier, dyplomata i historyk. Dzie□□a Dahlbergha, w tym rysunki przywiezione z Polski, zosta□□y wydane w wielkiej ksiÄ□dze s□□awiÄ□cej wojenne czyny kr□la Karola X Gustawa "De rebus a Carolo Gustavo Sueciae Rege gestis."

O przeje□dzie Karola Gustawa przez Przedb□rz dowiadujemy siÄ□ w□□a□□nie z zapisk□w prowadzonych przez Dahlbergha:

"Tego samego dnia poszli□□my razem do □ychlina, 2 mile.
Dnia 19 z□□Ä□ drogÄ□ do Soboty,5 mil.

Dnia 20 do G□□□ławna, 3 mile.
Dnia 21 do Brzezin, 5 mil.
Dnia 22 do Biskupiej Woli, 3 mile i dnia 23 do Piotrkowa, gdzie stacjonowa□□o 400 Polak□w pod majorem □□Ä□ckim, 4 mile. Polacy tego samego dnia poddali siÄ□ bez wiÄ□kszego oporu.
Dnia 24 na Milej□w i Przedb□rz, 3 mile.
Dnia 25 do Przedborza, do W□□oszczowy i JÄ□drzejowa, 4 mile."
("Dnia 25 ..." - chodzi o 25 marca wedle kalendarza julia□□skiego)

Podczas Potopu w Przedborzu dosz□□o te□ w roku 1657(?) do pogromu tutejszych □□yd□w. Jednak nie mo□na z ca□□Ä□ pewno□□ciÄ□ stwierdziÄ□ kto go dokona□□. Czy wojska szwedzkie czy odzia□□y Stefana Czarneckiego, kt□re to widzia□□y w □□ydach tych, kt□rzy mieli wsp□□□pracowaÄ□ ze Szwedami. Podczas tego pogromu straciÄ□ mia□□o □ycie oko□□o piÄ□Ä□dziesiÄ□ciu □ydowskich rodzin.

Wojska szwedzkie nie by□□y jedynymi obcymi wojskami, kt□re podczas tej wojny znalaz□□y siÄ□ w Przedborzu. Jak wskazuje analiza Testamentu □□ukasza Janczurkowica z roku 1668, dokonana przez Tomasza A. Nowaka, w mie□□cie znalaz□□y siÄ□ te□ wojska cesarza austryjackiego, kt□re przys□□ane zosta□□y do Polski w celu okazanej Janowi Kazimierzowi pomocy ze strony Habsburg□w:

"Bardzo ciekawy jest fragment m□wiÄ□cy o nale□no□□ciach, jakie mia□□ □□ukasz u kilku mieszczan, kt□rych wykupi□□ za prowiant z rÄ□k wojsk cesarskich. W pewnym momencie potopu szwedzkiego na pomoc Polsce przysz□□y wojska austriackie, kt□re jednak wiÄ□cej wyrzÄ□dzi□□y szk□d w kraju, ni□ przynios□□y pomocy. Dowiadujemy siÄ□ teraz, □e grasowa□□y w okolicy Przedborza i zapewne dopu□□ci□□y siÄ□ rabunku, skoro zatrzymano kilku mieszczan. Podkre□□liÄ□ nale□y fakt istnienia (wspomnianego wcze□□niej) pustego domu, co potwierdza inne przekazy, m□wiÄ□ce o tym, □e po potopie miasto by□□o wyludnione i podupad□□o gospodarczo." (ÂŹr□d□□o: Tomasz A. Nowak, "Testament □□ukasza Janczurkowica", [w:] Gazeta Radomszcza□□ska, nr 4/2011 r., artyku□□ mo□na r□wnie□ przeczytaÄ□ TUTAJ).

Szwedzki najazd wywar□□ na miasteczku niezapomniane piÄ□tno. Wrzesie□□ 1655 roku by□□ pierwszym w dziejach Przedborza tragicznym wrze□□niem. Kolejnym by□□ ten z 1939 roku. Przedb□rz po Potopie z trudem d□□wiga□□ siÄ□ z upadku. A do swojej □□wietno□□ci nigdy ju□ nie dane by□□o mu wr□ciÄ□.

Do kolejnych "odwiedzin" wojsk szwedzkich w Przedborzu dosz□□o nieca□□e piÄ□Ä□dziesiÄ□t lat p□□□niej, podczas III wojny p□□□nocnej 1700 - 1721.

Pawe□□ ZiÄ□baAutor jest cz□□onkiem Towarzystwa Mi□□o□□nik□w Przedborza